

Konflikt o Dom Katolicki w Zielonej Górze w dniu 30 maja 1960 roku w świetle dokumentów, red. naukowa Tadeusz Dzwonkowski, Stanisław Jankowiak, Filip Leśniak, Czesław Osękowski, Poznań 2006, ss. 480

Historia Kościoła katolickiego w PRL oraz jego relacji z władzami państwowymi to jeden z najbardziej interesujących obszarów powojennych dziejów Polski. Nic więc dziwnego, że problematyka ta znajdowała się w orbicie zainteresowań naukowych wielu badaczy, zarówno przed, jak i po przełomie 1989 r. Efektem tego stało się powstanie wielu opracowań podejmujących kwestie stosunków państwo–Kościół zarówno w skali ogólnokrajowej, jak i regionalnej. Zaznaczyć przy tym należy, że publikacje wydane przed 1989 r. charakteryzują się daleko posuniętą jednostronnością i reprezentują przede wszystkim oficjalne stanowisko kierownictwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej¹.

---

¹ Z ważniejszych publikacji odnoszących się do całokształtu relacji państwo–Kościół w okresie powojennym, które ukazały się po 1989 r., wymienić należy: M. J a s i u k i e w i c z, *Kościół katolicki w polskim życiu politycznym 1945–1989. Podstawowe uwarunkowania*, Wrocław 1993; A. M i c e w s k i, *Kościół–Państwo 1945–1989*, Warszawa 1994; A. D u d e k, *Państwo i Kościół 1945–1970*, Kraków 1995; B. B a n k o w i c z, A. D u d e k, *Ze studiów nad dziejami Kościoła i katolicyzmu w PRL*, Kraków 1996; H. D o m i n i c z a k, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000; *Spółczesność. Państwo. Kościół 1945–2000*, red. A. Kawecki, K. Kowalczyk, A. Kubaj, Szczecin 2000; B. F i j a ł k o w s k a, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 1: 1944–1955, Olsztyn 1999, t. 2: 1956–1970, Olsztyn 2002; A. D u d e k, R. G r y z, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003; Z. Z i e l i Ń s k i, *Kościół w Polsce 1944–2002*, Radom 2003; J. Ż a r y n, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.

Komunistyczne władze PRL, realizując doktrynalne założenia marksistowsko-leninowskiej wersji socjalizmu, głosiły oficjalnie zasadę wolności wyznania, faktycznie jednak dążyły do wyeliminowania religii, wiary oraz Kościoła z życia publicznego, ale również prywatnego obywateli. Najbrutalniej realizowano ten scenariusz w okresie stalinizmu, czyli w latach 1948–1956. Aparat państwowy podjął wówczas szerokie działania przeciwko Kościołowi, których charakter wyznaczały aresztowania i procesy duchownych, ograniczanie kościelnego stanu posiadania (przejęcie „Caritasu” i tzw. dóbr martwej ręki)², administracyjne utrudnienia w nauczaniu religii i prowadzeniu budownictwa sakralnego, zainicjowanie wewnętrznego rozbitcia wśród duchowieństwa (ruch „księży patriotów”), wreszcie próba ingerencji w struktury wewnętrzne Kościoła związana z wydaniem w lutym 1953 r. dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych. Ukoronowaniem tych działań stał się głośny proces biskupa Czesława Kaczmarka oraz internowanie samego kardynała Stefana Wyszyńskiego³.

Zmiana polityki władz partyjnych wobec Kościoła nastąpiła wraz z przełomem politycznym 1956 r. i objęciem władzy w PRL przez ekipę Władysława Gomułki, która zainicjowała działania na rzecz normalizacji relacji państwo–Kościół: uwolniono z aresztu prymasa Wyszyńskiego, zezwolono na powrót do swoich diecezji biskupom usuniętym w latach ubiegłych, rozpoczęto prace Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu, zmieniono na korzyść Kościoła dekret o obsadzaniu stanowisk duchownych, wznowiono wydawanie kilku czasopism katolickich, przywrócono religię w szkołach oraz dopuszczono księży do więzień i szpitali⁴.

Wymienione ustępstwa ze strony państwa wpłynęły na pobudzenie uczuć religijnych w całym kraju (pielgrzymki, uroczystości, umieszczanie krzyży w szkołach i rozwój duszpasterstwa wśród różnych grup zawodowych) oraz znaczne zwiększenie aktywności duchowieństwa. Religia katolicka stanowiła w szerokim odczuciu nie tylko wiarę, ale także tradycję narodową, związaną z systemem wartości i zbiorową świadomością. Laicyzację i ateizm miliony Polaków odbierały więc w tym kontekście jako zamach na tożsamość narodową. Tymczasem dla rządzącej PZPR religia i wiara stanowiły w dalszym ciągu synonim zacofania i pozostałość mentalności feudalnej. Stąd też wzrastająca aktywność Kościoła po 1956 r. została uznana przez kierownictwo PZPR na czele z Gomułką za zagrożenie dla partyjnego monopolu na organizowanie i kontrolowanie życia społecznego⁵.

² Zob.: J. Ż a r y n, *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*, Warszawa 1997, s. 272 i n.

³ Zob.: część pierwsza: „Okres władzy Bolesława Bieruta 1944–1956”, [w:] H. D o m i n i c z a k, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000, s. 13 i n.; B. Fijałkowska, *op. cit.*, t. I.

⁴ Zob.: rozdział „Duszpasterskie owoce Października”, [w:] Z. Z e l i Ń s k i, *op. cit.*, s. 132 i nn.; A. D u d e k, *Krótkotrwała normalizacja w stosunkach Kościół–państwo (1956–1957)*, „Polska 1944/45–1989. Studia i materiały”, t. 1, Warszawa 1995, s. 185–199.

⁵ Por.: A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003, s. 273.

W tych okolicznościach doszło w Polsce do kolejnego etapu zmagania państwa z Kościołem. Tym razem komuniści, wydając walkę „klerykalizmowi”, nie zamierzali sięgać do represyjnych metod stosowanych za czasów rządów Bolesława Bieruta, choć skala antykościelnej akcji dorównywała na pewno tej sprzed kilku zaledwie lat. W 1958 r. Kościołowi odmówiono zwrotu przejętego w 1950 r. „Caritasu”, dokonano spektakularnej rewizji w Instytucie Prymasowskim na Jasnej Górze, zaś program „Wielkiej Nowenny”, ogłoszony przez Wyszyńskiego, a związany z nadchodzącymi obchodami milenijnymi uznano za próbę „zaszczepienia całemu społeczeństwu fanatyzmu religijnego”⁶. W ślad za tym poszły kolejne działania: ponowne wyeliminowanie religii ze szkół⁷, usunięcie ze szpitali i placówek oświatowych krzyży („dekrucyfikacja”)⁸, zwiększenie obciążeń fiskalnych wobec instytucji kościelnych, powoływanie kleryków do wojska, zwalnianie z pracy w aparacie państwowym osób podejrzanych o „sprzyjanie klerykalizmowi” *etc.* Ważnym elementem antyreligijnej ofensywy były również działania zmierzające do ograniczenia bazy materialnej Kościoła, m.in. zaprzestanie wydawania pozwoleń na budowę nowych budynków sakralnych, a nawet zabranianie remontów kościołów⁹. Szczególnie warunki w tym względzie panowały na terenach poniemieckich, gdzie wiele obiektów administracja kościelna jedynie dzierżawiła. Dawało to władzom państwowym możliwość wprowadzenia wysokich opłat czynszowych lub po prostu konfiskaty budynków¹⁰. Kwestię przejmowania obiektów użytkowanych przez stronę kościelną regulowało pismo okólnie z kwietnia 1959 r., które dotyczyło poniemieckich majątków duchownych na ziemiach odzyskanych. Dawało to podstawę do zajęcia na rzecz skarbu państwa m.in. Domu Katolickiego w Zielonej Górze¹¹. Akcja eksmisji i konfiskaty obiektu przeprowadzona przez władze w dniu 30 maja 1960 r. zakończyła się znanym konfliktem z wiernymi i wielogodzinnymi zajęciami z udziałem kilku tysięcy osób. Zdewastowano wówczas Komendę Miejską MO i spalono samochody milicyjne; rany w czasie zajść odniosło 160 funkcjonariuszy i kilkuset demonstrantów. Wielu uczestników protestu spotkały następnie dotkliwe represje, z kilkuletnimi karami więzienia włącznie¹².

⁶ Cyt. za: *ibid.*, s. 273–274.

⁷ Zob.: rozdział „Narastanie konfliktu (1959–1965). Usunięcie religii ze szkół”, [w:] A. Dudek, R. Gryz, *op. cit.*, s. 147 i n.

⁸ Zob.: J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 188 i n.

⁹ Zob.: *ibid.*, s. 196 i n.; A. Dudek, R. Gryz, *op. cit.*, s. 163 i n.

¹⁰ Trudną sytuację Kościoła na ziemiach odzyskanych pogłębiała rzadsza niż w innych regionach kraju sieć parafii oraz dotkliwy brak duchownych, co znacznie utrudniało prowadzenie pracy duszpasterskiej (T. Dzwonkowski, S. Janowski, F. Leśniak, C. Osękowski, *Polityka władz wobec Kościoła katolickiego w latach 1956–1960*, [w:] *Konflikt o Dom Katolicki w Zielonej Górze w dniu 30 maja 1960 roku w świetle dokumentów*, red. idem, Poznań 2006, s. XIII).

¹¹ Zob.: A. Dudek, R. Gryz, *op. cit.*, s. 205.

¹² Do konfliktów i zajść na tle majątku kościelnego dochodziło na przełomie lat 50. i 60. na terenie całej Polski, m.in. w Nowej Hucie, Kraśniku i Toruniu (zob.: A. Dudek, T. Marszałkowski, *Walki uliczne w PRL 1956–1989*, Kraków 1999, s. 92 i n.).

Geneza i przebieg wydarzeń zielonogórskich zostały już dokładnie zbadane przez miejscowych naukowców, znajdując odzwierciedlenie w wielu publikacjach¹³. Ich uzupełnieniem i poszerzeniem będzie na pewno omawiany zbiór dokumentów, skupiający i systematyzujący źródła do badań nad konfliktem o Dom Katolicki. Publikację rozpoczyna kilkunastostronicowa charakterystyka polityki władz komunistycznych wobec Kościoła katolickiego w latach 1956–1960 oraz nota wydawnicza, w której Autorzy informują o miejscach przechowywania publikowanych źródeł (Archiwum Państwowym w Zielonej Górze, archiwa Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie i oddziału IPN w Poznaniu, Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz Archiwum Diecezjalnym w Zielonej Górze) oraz instytucjach, w których zostały wytworzone (Urząd do Spraw Wyznań w Warszawie, Wydział do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zielonej Górze, centralne i terenowe ogniwa aparatu bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej: Wydział V Departamentu III Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i podporządkowana mu sekcja Wydziału III Komendy Wojewódzkiej MO, Komenda Miejska i Powiatowa MO w Zielonej Górze; aparat sprawiedliwości: Prokuratura Powiatowa i Prokuratura Wojewódzka w Zielonej Górze, Sąd Powiatowy i Sąd Wojewódzki w Zielonej Górze oraz areszt śledczy; PZPR oraz podporządkowane jej organizacje polityczne; Urząd Parafialny Parafii pw. Św. Jadwigi w Zielonej Górze; Kuria Diecezjalna Ordynariatu Gorzowskiego w Gorzowie Wielkopolskim).

Opracowując swój zbiór Autorzy przyjęli czytelną konstrukcję, odpowiadającą chronologicznie kolejnym fazom konfliktu zielonogórskiego. Część pierwsza („Dokumenty wytworzone w okresie poprzedzającym wydarzenia 30 maja 1960 roku”), zawierająca 58 dokumentów, odnosi się do dwóch początkowych etapów konfliktu o Dom Katolicki z których pierwszy rozpoczął się na długo przed jego wybuchem, a zakończył 3 kwietnia 1960 r., kiedy szef Urzędu do Spraw Wyznań Jerzy Sztachelski podjął decyzję o eksmisji. Drugi etap trwał natomiast do 30 maja 1960 r., gdy władze przygotowywały się do dokonania eksmisji, natomiast proboszcz Parafii pw. Św. Jadwigi, ks. Kazimierz Michalski usiłował temu zapobiec¹⁴. Część tę otwiera dokument, pochodzący jeszcze z 1945 r., traktujący o przekazaniu Parafii pw. Św. Jadwigi w Zielonej Górze kilku obiektów w mieście, w tym budynku przyszłego Domu Katolickiego¹⁵. Kolejne dokumenty stanowią ilustrację ówczesnej polityki władz wobec Kościoła i dotyczą przede wszystkim „wrogiej postawy” i „szkodliwej działalności” proboszcza Parafii pw. Św. Jadwigi, niepożądanych

¹³ Zob. m.in.: C. O s ę k o w s k i, *Konflikt o Dom Katolicki w Zielonej Górze w 1960 roku*, „Studia Zielonogórskie” 1995, nr 1; B. B i e g a l s k i, T. D z w o n k o w s k i, M. S z y l k o, *Wydarzenia zielonogórskie w 1960 roku*, Zielona Góra 1995.

¹⁴ *Konflikt o Dom Katolicki...*, s. XVII.

¹⁵ Strona państwowa powołała się w tym dokumencie na *Ustawę z dnia 6 maja 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych* (Dziennik Ustaw RP z 1945 r., nr 17, poz. 97).

dla władz różnych form aktywności społecznej i duszpasterskiej duchowieństwa w województwie zielonogórskim, wreszcie gęstniejącej atmosfery wokół Domu Katolickiego (decyzja o eksmisji i przygotowania władz do jej przeprowadzenia, stanowisko Kościoła w tej sprawie).

Część druga („Dokumenty sporządzone po wydarzeniach 30 maja 1960 roku”), prezentująca 191 dokumentów, dotyczy kolejnych etapów konfliktu: dnia 30 maja 1960 r., czyli daty dokonania eksmisji w Domu Katolickim przy Placu Powstańców Wielkopolskich, która wywołała całodniowe rozruchy w Zielonej Górze, oraz okresu po 30 maja, związanego z represjami wobec kilkuset uczestników zajść¹⁶. Mamy więc tutaj m.in. materiały zawierające opis przebiegu wydarzeń (zarówno ze strony władz, jak i Kościoła), partyjne analizy powodów zaistniałej sytuacji, sprawozdania służbowe, informacje o postawach duchowieństwa, doniesienia o nastrojach społecznych w Zielonej Górze po rozruchach (m.in. w szkołach i zakładach pracy), meldunki na temat społecznego oddźwięku wydarzeń wśród różnych środowisk na terenie województwa zielonogórskiego (Nowa Sól, Sulechów, Szprotawa, Świebodzin i Żagań), odgłosy wydarzeń zielonogórskich za granicą (w tym nasłuch audycji Radia Wolna Europa), wykaz osób aresztowanych – uczestników zajść, i protokoły ich przesłuchań, akty oskarżenia i treści wyroków oraz korespondencję między czynnikami kościelnymi a państwowymi. Ostatnie dwa dokumenty mają dla prezentowanego zbioru znaczenie wręcz symboliczne, ponieważ są to wyroki Sądu Najwyższego z 1998 r. i 2005 r., uniewinniające dwóch skazanych przez perelowski sąd w 1960 r. za udział w rozruchach zielonogórskich.

Dopełnieniem publikacji jest bardzo istotny w tego typu wydawnictwach indeks osób oraz seria unikatowych zdjęć („Dokumentacja fotograficzna wykonana przez Służbę Bezpieczeństwa 30 maja 1960 r. i w dniach następnych”), pochodzących z Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu, wykonanych przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa, które wykorzystywano następnie w rozpoznawaniu i ściganiu najbardziej aktywnych uczestników zajść z maja 1960 r.

Największą zaletą charakteryzowanej publikacji jest to, że zaprezentowała mało znane lub nieznanne w ogóle historykom dokumenty. Sami Autorzy, podkreślając słusznie znaczny wkład pracy w stworzenie zbioru, stwierdzają, że zawiera on „właściwie wszystkie źródła do badań nad konfliktem o Dom Katolicki w Zielonej Górze, znajdujące się w polskich archiwach” (s. XVII). W tym kontekście należy mieć nadzieję, że zgromadzenie tak licznych i rozproszonych dotychczas w wielu archiwach dokumentów będzie cennym i znaczącym ułatwieniem dla przyszłych, pogłębionych analiz dziejów Kościoła katolickiego i jego relacji z władzami komunistycznymi tak na ziemiach odzyskanych, jak i w Polsce.

Robert Skobelski

¹⁶ *Konflikt o Dom Katolicki...*, s. XVII.